

19 és 27 év közötti felnőttet kérdeztünk meg nyelvtanulási élményeiről, akik magukat sikertelennek tartják (Nikolov, 2000 Nikolov M. 2000. április. „Sikertelen nyelvtanuló vagyok”: Fiatal felnőttek nyelvtanulási tapasztalatai. Plenáris előadás. X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Székesfehérvár.). A strukturált interjúkban feltárt általános és középiskolai élmények alátámasztják a feltételezéseket, melyek szerint a tanárok többsége a tankönyveket eklektikusan, a hagyományos nyelvtani-fordító módszerrel és az ismétlésekre, drillekre, memorizálásra és nyelvi központú feladatokra épülő eljárásokkal használja. A megkérdezettek csak néhány nyelvkönyvre emlékeztek, többségükben brit kiadású, fényes, színes borítójú és esztétikus kivitelű, illusztrált könyvekre, gyakran csak a borító színe szerint „egy ilyen zöld borítós könyv volt”. A *Streamline*, *Hotline*, *Project English*, *Headway* és *Themen* című kiadványokat említették a legtöbben. Összesen három magyar kiadású tankönyvet idéztek fel: a szerzők neve után Budai, Czobor-Horlai és a főszereplő nyomán Linda került megemlítésre. A régebbi kiadású hazai nyelvkönyveket így jellemezte egyikük: „az a hagyományos, szürke vagy világoskék, régi kommunista tankönyv”. A tankönyvek legelőnyösebb tulajdonságai között a színes kivitel és képanyag, vicces szereplők és „néhány jó szöveg” szerepelt. A negatívumok között az alábbiakat sorolták fel: „tele volt nyelvtannal, amit mindig be kellett magolni”, „dög unalmas”, „csak fordítottuk a szövegeket, megcsináltuk a nyelvtant, aztán annyi”. Ebben a vizsgálatban a tananyagok jellemzőinél jóval fontosabbnak bizonyult, hogy hogyan és mire használták őket a tanórákon és odahaza.

Valószínű, hogy az itt bemutatott adatok és feltételezések nem kizárólag a vizsgált nyelvi csoportokra és egyénekre, hanem általában az idegen nyelvekre és más diákcsoportokra is jellemző trendeket jeleznek. Nem csoda, hogy a közoktatás keretei között folyó nyelvtanulási hatékonyságával kapcsolatban oly sok kérdés merül fel mostanában. Az ezredfordulóra megvalósult sok nyelvtanár álma: szabadon választhat a minden igényt kielégítő tananyagcsomagok világszínvonalú, tarka választékából. Most a tanárokon a sor, hogy diákjaik igényeinek és szükségleteinek a legmegfelelőbbet válasszák ki, és azt nap mint nap, változatosan, hatékonyan, a tanulók igényeinek megfelelően kiegészítve, következetesen alkalmazzák.

Nikolov Marianne

NYELVIRTÁS AZ OKTATÁSBAN

Meghökkenítő címében a finn szerzőnő már előre jelzi, hogy nemcsak új szempontokat, de elevenen jelenlévő kételyeket és kétségbejuttató tényeket egyaránt érint könyve a(z idegen) nyelvtanulás ürügyén. Mert általában hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy az idegen- és főként a világnyelvek oktatásának, tanulásának és használatának csupán nyereséges oldala van, és fel sem merül, hogy árnyoldalait is át gondoljuk: Tove Skutnabb-Kangas könyve azoknak a pro-kkal szembenálló kontra-knak a vizsgálatára, összegzésére és közéletére vállalkozott, amelyek teljesen más megvilágításba helyezhetik a nyelvtanulástól vallott – és egyáltalán gondolkodási sémáinkban megjelenő – eddigi közkeletű felfogásokat.

A könyv elején egyértelműen fogalmazódik meg a tézis, mely szerint nyelvtanítás (linguistic genocide / linguisticide) vagy nyelvyilkolás (language murder) történik szinte mindenhol – és szinte észrevétlenül – az egész világon, amennyiben a kis nyelvek eltűnésének egyre gyorsuló ütemét figyelhetjük meg. Ez a probléma azonban nem önmagában álló jelenség, hanem behelyeződik egy tágabb összefüggésbe: a könyv globalizációval kapcsolatos problémák egyikeként vizsgálja, és a változatosság (diversity) kontra uniformizálás kérdéskörén belül bontja ki a nyelvtanítás összefüggésrendszerét. Az egynyelvűség redukcionizmusával, butaságával és naivitásával (238.o.) szemben a változatosság, a különféleség és a sokszínűség (diversity) álláspontját fogalmazza meg. Argumentációs bázisát arra építi, hogy a változatosság és különféleség nem csupán és egyoldalúan a nyelvek természetes állapota és igénye, hanem szoros összefüggésben van a biológiai és a kulturális változatossággal / sokféleséggel is (biological diversity, cultural diversity), s ilyen módon magával a nyelvet beszélők, tehát minden egyes ember sorsával és jövőjével is. Tény, hogy a globalizáció előretörésével a kisebbségi nyelvet beszélők minden országban hátrányt szenvednek, akár megtervezett oktatáspolitikai, akár véletlenszerűen bekövetkezett oktatási változások következtében.

Az a fordulat, mely a 20. században a tudás és az információ birtoklását tette meg a hatalmi pozíció(k) alapjául, azokról az intézményekről is – főleg az iskolákról – a szerepét és funkcióját is megváltoztatta, amelyek ezt a tudást közvetítik. Az oktatási rendszerek és az iskolák strukturájának folyamatos változtatása éppen ennek a tudásnak a leghatékonyabb átadása miatt történik. Nyilvánvalóan a legerkényesebben működő oktatási rendszerek biztosítják tanulóiknak a későbbi sikeres pályára lépést, eredményes életstratégiák elsajátítását és alkalmazását. Ismerjük azt a hermeneutikai felismerést, mely megfogalmazza, hogy a „megértett

lét nyelv” (Gadamer) vagy, hogy „a lét háza a nyelv” (Heidegger), és amely arra is rávilágít, hogy a nyelv nem önmagában létezik, hanem, kultúra- és léthordozó is. Tove Skutnabb-Kangas könyve ennek gyakorlati/as/an és a gyakorlatban életbevágó oldalát mutatja be: hogy a világnyelvek – és főként az angol – rendelkeznek azzal a felkészültséggel és pozícióval, hogy általában az oktatást (és ennek részeként a nyelvoktatást) uralni tudják, és miközben nagyon humánus célt hirdetve és képviselve szorgalmazzák a nagy nyelvek tanítását és a nagy nyelveken való tanulást, aközben használaton kívül helyezik és tönkre teszik a kisebb nyelveket; de nem csak a nyelveket tüntetik el, hanem a nyelvekkel együtt a kisebbségi kultúrákat, felbontva a generációk közti kapcsolatot is. És mivel az idegen nyelv elsajátítása szinte sehol sem történik az anyanyelvi szintnek megfelelően, magukat a beszélőket is hontalanokká teszik: saját közösségükből kiesnek, tőlük eltávolodnak, de ugyanakkor nem találják meg helyüket az új nyelv kultúrájában sem, hiszen ott mindig idegennek fognak számítani. Ezért az anyanyelv elvétele az identitástól való megfosztást és az alapvető (pszichés és morális) létalap lerombolását is jelenti.

A könyv határozottan elkülöníti a nyelv-kihalás és a nyelvirtás fogalmait, mert míg az előbbi természetes, lassú eltűnést jelent, az utóbbi tervezett és gyors nyelv-megszüntetést, általában valamely politikai vagy gazdasági vagy sokszor csupán a kis közösségekben fellépő önzés és értetlenség vezette okokból. Ebből következtetve fogalmazza meg azt az erős állítást, hogy a nyelveket manapság szinte gyilkolják, a nyelvi változatosság pedig sokkal – még a biológiai változatosságnál is – gyorsabban tűnik el az utóbbi években mint korábban végig az emberiség történetében. A könyv ahhoz a konklúzióhoz jut el, hogyha ez a folyamat így folytatódik, akkor a következő száz évben a világ beszélt nyelveinek 90%-a el fog tűnni, s ez mind a biológiai mind a kulturális változatosságot / különféleséget érzékenyen érintheti. Az iskoláknak és az ott tanítóknak valamint a kormányzati oktatáspolitikának lehetne a legnagyobb szerepe abban, hogy ezt a folyamatot átgondolja és lassítsa illetve megszüntetés felé fordítsa. Mindez nagyon bonyolult és nehéz feladat, hiszen egy országban a domináns nyelvet beszélő csoportok reprezentatív funkciót töltenek be olyan értelemben, hogy ők adják mind az anyagi, mind a nem-anyagi javak birtoklásának és élvezetének mintáját. Azok, akik részesedni szeretnének ezekből a javakból, el kell, hogy sajátítsák a domináns nyelvet. Szinte megoldhatatlannak látszó kérdés, hogy miképpen lehetne a (saját) kisebbségi kultúrákat és így a nyelvet is vonzóvá tenni a kisebbségi csoport számára: ma egyelőre – a könyv példái szerint – elszigetelt, magányos anyanyelv mellett küzdelmek és kiállások vannak, melyek nem elegendők a kisebbségi nyelvek fennmaradásához. A nagyobb nyelv – illetve beszélőinek – megengedő, de főként támogató gesztusára és hozzáállására lenne szükség.

A könyv logikája és szerkezeti felépítése erősíti az érvelés rendszerét. Az első részben alapozza meg témáját és a téma időszerűségét, problematikájának alapját: felmérések, tények és adatok alapján ábrázolja, hogy mi történik a világ nyelveivel ma, majd a nyelvi változatosság fogalmát a biológiai és a kulturális változatosság fogalmai mellé helyezi, illetve egymásra utaltságukat és egymástól való függőségüket elemzi. Az anyanyelv kulturális, etnikai és önmeghatározó szerepét vizsgálva teszi fel a kérdést, melyre lényegében az egész könyv válaszol: vajon a nyelvi különféleség átok-e vagy áldás, fenntartandó-e avagy megszüntetendő? A második fejezet az állami politika és a globalizáció viszonylatában vizsgálja a nyelvek erőszakos eltűn/tet/ésének jelenségét, és a hatalmi és ellenőrzési pozíciók befolyásának jelentőségét emeli ki. A harmadik fejezet megoldási javaslatokat vázol föl a nyelvek megmentésére, fennmaradásuk esélyeinek növelésére. Szoros kapcsolatba hozza az anyanyelv nyelvhasználatát az emberi jogokkal, és az oktatási rendszerek, mindenek előtt az idegen nyelvek tanításának – alapkoncepciójuk, metodikájuk – átgondolását tartja szükségesnek. Nem az idegen nyelvek oktatása és tanítása ellen szól, és nem a mit, hanem a hogyan kérdésének átgondolását veti föl; azt, hogy a második vagy többedik nyelv tanulása ne szoríthassa háttérbe az anyanyelvet, ne ítéljen halálra nyelveket, kultúrákat, közösségeket és egyéni létformákat.

A szerző megoldási javaslatai is túltelkenek a szűken értett oktatás területén, a jogi és gazdasági érdekeket és érintkezéseket is számba veszi. Kiinduló pontja, hogy különbséget tesz az alapvető emberi jogok (Human Rights), nyelvi jogok (Language Rights) és nyelvi emberi jogok (Linguistic Human Rights) között. A nyelvi jogok a szélesebb értelemben vett emberi jogok közé tartoznak, de szükséges lenne kidolgozni a nyelvi emberi jogokat (Linguistic Human Rights) is, amely elhatárolná azokat az eseteket, ahol lehet és ahol kell illetve szükségszerű szabályozni a nyelvi jogokat és köteleességeket. Ez utóbbi főként az adott területen a kisebbségi nyelveket beszélők jogait érintené, és védelmező illetve támogató jogállást valósítana meg, mely biztosítaná a kis nyelvek továbbélését. Ennek a törvénykezésnek segítenie kellene egy olyan szemlélet kialakítását, amely a nagyobb nyelvet beszélők részéről egyrészt elismeri a kisebb nyelvek jogát, másrészt megismerteti a nagyobb nyelvet beszélőkkel a kisebbség nyelvét az iskolákban. Jelenleg az emberi jogokhoz tartozik az idegen nyelvek elsajátításának joga, de a mostani kínálat egyben a nyelvek közti – nem biztos, hogy megnyugtató megoldást jelentő – hierarchizálást

is jelenti. A nyelvi jogok kiválasztásánál el kell különíteni az alapvetően szükségszerű jogokat (necessary basic needs) a gazdagító jogoktól (enrichment oriented rights).

Tove Skutnabb-Kangas könyvének megoldási javaslata szerint az alapvetően szükségszerű egyéni jogokhoz tartozik a nyelven alapuló identitáshoz való jog, az anyanyelv elsajátításához és ápolásához valamint a domináns hivatalos nyelv elsajátításához való jog; az alapvetően szükséges közösségi jogokhoz számít a kisebbségi csoportok lét- és reprodukciós joga (tehát fennmaradásuk biztosítása) és a különböző nyelvek közti kapcsolatfelvétel- és tartás joga, valamint a kényszerített nyelvváltoztatással szembeni fellépés joga. A gazdagító jogokhoz tartozik az alapvető jogokon túl a jó és kényelmes élethez való jog, a nyelvhasználati lehetőségek bővítése, a második vagy többedik idegen nyelv tanulása az iskolákban. Ideális lenne, ha az oktatási rendszerek biztosítanák, hogy a kisebbségben lévők minimum két nyelvek legyenek, mely az anyanyelv és a domináns nyelv lehető legtökéletesebb elsajátítását és alkalmazását jelentené. Lehetőséget kellene biztosítani, hogy a tanárok is kétnyelvűek legyenek, és például a domináns nyelvet beszélő tanulók egy-egy tantárgyat a kisebbségi nyelvet / nyelven beszélőtől sajátítsák el: ez lehetővé tenné az empátia kialakulását a kisebbségi nyelvet beszélők nehézségeivel és problémáival szemben. Ma még mindez távolinak és utópisztikusnak tűnhet, de egyik - ha nem egyetlen - mód arra, hogy a nyelvi genocidiumot meg lehessen fordítani.

Egy leendő törvénykezés nem szabályozhatná a magán- és nem hivatalos nyelvhasználatot, de a hivatalos nyelvhasználatot következetesen érvényesített szabályoknak vetné alá attól függően, hogy funkciója hivatalos, intézményes, standardizáló vagy a liberális nyelvi törvényalkotás alá tartozik-e. A nyelvi törvénykezésnek az igazságosság alapján ki kellene terjednie az oktatás területére is, és a lehető legszélesebb értelemben kellene megfogalmaznia a törvénykezés alapelveit, melyekre építve figyelembe lehet venni a helyi sajátosságokat is. Mindez az egyének, közösségek, országok jogainak és kötelesegeinek egyeztetésére alkalmas alapelvek kidolgozását jelentené. Mivel nagyon összetett és sok komponensből álló, innovatív gondolkodást követelő feladatról van szó, egy multidiszciplináris team munkán alapuló együttműködés tudná eredményessé tenni az alapelvek kidolgozását. Ebben a csoportban nem csak oktatási szakemberek, hanem jogi, közigazgatási és közgazdasági képzettséggel rendelkezők munkáját is szükséges lenne bevonni.

A kötetet nemcsak részletes bibliográfia és különböző szempontú mutatók egészítik ki (szójegyzék,

országjegyzék, nyelv- és népjegyzék), de említést érdemel a könyv tipográfiájához illeszkedő funkcionális megoldás, melyek az elméletet egyben gyakorlattá, a teoretikus anyagot kézikönyvként is funkcionálóvá teszi. Ez úgy valósul meg, hogy a folyamatos szöveg között elhelyezkedő, szinte a képek technikájának mintájára illeszkedő keretes szövegek, különböző tematikus mintát követve illusztrálják, argumentálják és tényekkel támasztják alá az aktuális részeket, de a könyvet felülte önálló részekként is olvashatók és „működőképesek”. Ezek a tematikus keretek nemcsak táblázatok és statisztikák, hanem különböző információkat, definíciókat tartalmazó részek (info-box, definition box), de hasznos és életben lévő címeket, intézményeket (address box) tartalmazó bevágások valamint személyes beszámolókat is kiegészítik. Különösen gazdag a példaanyag: minden földrész országaiból található példák, történetek, események, tények (például a kaurna nyelv helyzetéről Ausztráliában, a joik nyelv helyzetéről Norvégiában, az eselen nyelv kaliforniai vagy a magyar nyelv romániai helyzetéről is).

A teoretikusan megalapozott és kitekintő könyv nemcsak a szűken vett szakmai körök számára szól, hiszen olyan olvasmány, mely radikálisan megváltoztatja mind az anyanyelvhez mind az idegen nyelvekhez való viszonyt, és ezen keresztül egy másfajta, többszemponú, változatosabb, elfogadóbb és befogadóbb gondolkodásmódra ad példát. Így minden idegen nyelvet tanító (és tanuló) számára tesz fel újragondolandó kérdéseket, és tudatosabb (anya)nyelviségre és impliciten mások (anya)nyelvének tiszteletben tartására szólít fel, s eképpen az intellektuális tudás nyelvre és beszédre vonatkozó kérdésének morális vonatkozásai is előtérbe kerülhetnek. A globalizáció és a világhalu felé induló emberiség-történet kezdetén figyelmeztetés ez a könyv arra, hogy az egyik legelsőlegesebb feladat a saját nyelv és kultúra megőrzése, de ezzel együtt a Más/ik kultúrájának a megismerése, mely biztosíthatja a kölcsönösséget: a tiszteletet, a megőrzésre és megővásra irányuló törekvések megerősödését és a hosszú távú együttműködést. Mindez nem más, mint a hierarchizáló nyelvszemlélet (mely a különböző nyelveket rangsorolja) helyett az ekvivalenciára épülő (minden nyelv ugyanolyan jogát elismerő) nyelv- és ezzel együtt életszemlélet kialakítása.

(Tove Skutnabb-Kangas: *Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, New Jersey, 2006.)

Máthé Andrea